

Είναι ή δημοκρατική έντολή μιὰ πολυ-
τέλεια σὲ συνθήκες κρίσης; Ἀλήθεια,
ὕπὸ ποιές οἰκονομικὲς προϋποθέσεις
ὕπάρχει πολιτικὴ ἐλευθερία; Ὁ Ρουσσὼ
ἀπαντᾷ ὅτι μπορεῖ νὰ ὑπάρχει πολιτικὴ
ἐλευθερία ἂν κανεῖς δὲν εἶναι τόσο
φτωχός, ὥστε νὰ πρέπει νὰ πουλήσει
τὸν ἑαυτό του γιὰ νὰ ζήσει, καὶ κανεῖς
τόσο πλούσιος, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ τὸν
ἀγοράσει. Ἐνα οἰκονομικὸ σύστημα ποὺ
προϋποθέτει καὶ ἀναπαράγει ἓνα τέτοιο
ποιοτικὸ χάσμα ἀπειλεῖ, ὄντως, τὴν
δημοκρατία. Ἡ συγκυρία ἀπεικονίζει μιὰ
μορφὴ αὐτοῦ τοῦ προβλήματος. Ὅταν
παγκόσμιες κινήσεις κεφαλαίων ἀπο-
βαίνουν αἰφνης εἰς βάρος μιᾶς χώρας,
ὅταν ἡ δημοκρατικὴ έντολή ἐκβιάζεται
στὸ ὄνομα φυσικῶν δυνάμεων πέραν
κάθε δημοκρατικοῦ ἐλέγχου, φανερώ-
νεται τὰ ὅρια τῆς δημοκρατικότητας
τοῦ διχασμένου τούτου κόσμου.



Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗΝ
ΕΞΟΡΙΑ (18.00)

ΤΙΜΗ: 16.20 Ε Ε



Ἡ δημοκρατία στὴν ἐξορία

Ἐνας ὁδηγὸς
γιὰ τὴν σκέψη
τοῦ Ρουσσὼ
300 χρόνια μετὰ
τὴν γέννησή του

Ἐπιμέλεια:

Rojda Azizoğlu

Γιώργος Φαράκλας

νήσος

Παραδόσεις 30

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΗΣΟΣ - Π. ΚΑΠΟΛΑ
Σαρρή 14, 10553 Αθήνα
τηλ./φαξ: 210 3250058
email: info@nissos.gr
www.nissos.gr

Διεύθυνση εκδόσεων: Πόλα Καπόλα
Επιστημονική διεύθυνση: Γεράσιμος Κουζέλης

© 2012 Εκδόσεις νήσος - Π. Καπόλα

Την πλήρη ευθύνη του κειμένου (ορθογραφικές, γραμματικές και συντακτικές επιλογές) φέρουν οι επιμελητές

Εκτύπωση: Κέντρο Γρήγορης Εκτύπωσης

ISBN: 978-960-9535-57-1

Ἡ δημοκρατία στὴν ἔξορία

Ἕνας ὁδηγὸς γιὰ τὴν σκέψη τοῦ Ρουσώ 300 χρόνια μετὰ τὴν γέννησή του

Ἑπιμέλεια

ROJDA AZIZOĞLU-ΓΙΩΡΓΟΣ ΦΑΡΑΚΛΑΣ

νήσος
ΑΘΗΝΑ 2012

μέ διαστήματα περισσότερο ή λιγότερο αισθαντικά, να τονίζει καλά τὸ μέτρο καὶ τὸν ρυθμὸ καί, τέλος, νὰ μᾶς εὐαισθητοποιεῖ σὲ ἐκεῖνο τὸ *riano-forte* ποὺ εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς μελωδίας ὅπως καὶ τοῦ ἐκφερόμενου λόγου ποὺ ἡ ἴδια μιμεῖται. Καὶ μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο εἶναι ποὺ ἡ ἁρμονία ἐπιστρέφει ἐν μέρει στὴν μουσικὴ ὅ,τι τῆς ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὴν ἐνέργειά της μέσα ἀπὸ τὸν ἀποκλεισμὸ ἐνὸς πλήθους ἀνώμαλων διαστημάτων. Ἄν ὅμως ὁ μουσικὸς δὲν σκέφτεται παρὰ μόνο τὴν ἁρμονία του, ἂν παραμελεῖ τὴν οὐσιώδη φωνή, ποὺ εἶναι τὸ ἄσμα, κυνηγώντας τὸ [ἁρμονικὸ] παραγέμισμα καὶ τὶς [343] συγχορδίες, θὰ κάνει πολὺ θόρυβο μὲ λίγο ἀποτέλεσμα, καὶ ἡ μουσικὴ του, μὲ τὴν ζαλάδα ποὺ προκαλεῖ, περισσότερο θὰ προξενεῖ πόνο στὸ κεφάλι παρὰ θὰ χαρίζει συγκίνηση στὴν καρδιά.

Ἄς μὴ νομίσουμε λοιπὸν ὅτι μὲ ἀναλογίες καὶ μὲ ἀριθμοὺς θὰ μᾶς ἐξηγηθεῖ ποτὲ ἡ ἐπήρεια ποὺ ἔχει ἡ μουσικὴ στὰ πάθη μας. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐξηγήσεις δὲν εἶναι παρὰ ἀσυναρτησιές ποὺ μόνο δυσπιστία προκαλοῦν, ἀφοῦ ἡ ἐμπειρία τὶς διαψεύδει συνεχῶς καὶ δὲν μπορεῖ νὰ βρεθεῖ κανενὸς εἴδους σύνδεσής τους μὲ τὴν ἀνθρωπινὴ φύση. Ἡ ἀρχὴ καὶ οἱ κανόνες δὲν εἶναι παρὰ τὸ ὕλικὸ τῆς τέχνης. Χρειάζεται μιὰ πιὸ ἐκλεπτυσμένη μεταφυσικὴ γιὰ νὰ ἐξηγηθοῦν οἱ μεγάλες της ἐπιδράσεις.

Μετάφραση Μάρκου Τσέτσου

Ἡ κατάσταση πολέμου⁵

[OC 3, 601] Ἀλλὰ καὶ ἀλήθεια νὰ ἦταν ὅτι αὐτὴ ἡ ἀπεριόριστη καὶ ἀδάμαστη ὄρεξη νὰ ἔχουν εἶναι ἀνεπτυγμένη σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τόσο ὅσο ὑποθέτει ὁ σοφιστὴς μας, πάλι δὲν θὰ προκαλοῦσε τὴν κατάσταση παγκόσμιου πολέμου καθενὸς ἐναντίον ὅλων, τὴν ἀποτρόπαιη εἰκόνα τῆς ὁποίας τολμᾷ νὰ περιγράφει ὁ Χόμπς. Ἡ ἀχαλίνωτη αὐτὴ ἐπιθυμία κτήσεως τῶν πάντων εἶναι ἀσύμβατη μὲ τὴν ἐπιθυμία ἀφανισμοῦ ὅλων τῶν ὁμοίων μας· ὁ δὲ νικητὴς, ποὺ θὰ εἶχε τὴν ἀτυχία νὰ μείνει μόνος στὸν κόσμου ἀφοῦ θὰ εἶχε σκοτώσει τοὺς πάντες, δὲν θὰ ἀπολάμβανε τίποτε, ἐπειδὴ ἀκριβῶς θὰ τὰ εἶχε ὅλα. Τὰ ἴδια τὰ πλούτη, σὲ τί ὠφελοῦν, ἂν ὄχι στὸ νὰ μεταβιβάζονται; Σὲ τί θὰ τοῦ χρησίμευε ἡ κατοχὴ ὁλόκληρου τοῦ σύμπαντος, ἂν ἦταν ὁ μόνος τοῦ κάτοικος; Τί; Τὸ στομάχι του θὰ φάει ὅλους τοὺς καρποὺς τῆς γῆς; Ποιὸς θὰ συγκεντρώσει γι' αὐτὸν ὅ,τι παράγει τὸ κάθε κλίμα, ποιὸς θὰ εἶναι μάρτυρας τῆς αὐτοκρατορίας του στὶς ἀπέραντες ἐρημιές ποὺ δὲν θὰ κατοικεῖ; Τί θὰ κάμει μὲ τοὺς θησαυροὺς του, ποιὸς θὰ καταναλώσει τὰ ἐδώδιμά του, ἐνώπιον τίνος θὰ ἐπιδείξει τὴν ἐξουσία του; Κατάλαβα. Ἀντὶ νὰ σφάζει τοὺς πάντες, θὰ τοὺς ἀλυσοδέσει ὅλους, γιὰ νὰ ἔχει ἔστω δούλους. Τότε ὅμως τὸ ζήτημα ἀλλάζει πλήρως· καὶ ἀφοῦ δὲν τίθεται πλέον θέμα καταστροφῆς, ἡ κατάσταση πολέμου παύει νὰ ὑπάρχει. Ὁ ἀναγνώστης ὅς ἐπέχει ἐδῶ τῆς κρίσεως. Δὲν θὰ λησμονήσω νὰ πραγματευθῶ αὐτὸ τὸ σημεῖο.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐκ φύσεως εἰρηνικὸς καὶ φοβισμένος, ἡ πρώτη του κίνηση, ὅταν προκύπτει ἓνας κίνδυνος, εἶναι ἡ φυγὴ· μόνον ἡ συνήθεια καὶ ἡ πείρα τὸν κάμνουν μάχιμο. Μέσα στὴν φυ-

σική κατάσταση, ὅσα πάθη τυχὸν τὸν κάνουν ν' ἀψηφᾷ τοὺς κινδύνους καὶ τὸν θάνατο —τιμὴ, συμφέρον, προλήψεις, ἐκδίκηση— εἶναι μακριὰ του. Μόνον ἀφ' ὅτου συνεταιρισθεῖ μὲ ἕναν ἄνθρωπο ἀποφασίζει νὰ ἐπιτεθεῖ σὲ τρίτον· γίνεται στρατιώτης μόνον [602] ἀφ' ὅτου γίνεται πολίτης. Δὲν διαπιστώνονται μεγάλες προδιαθέσεις γιὰ νὰ ἀνοίξει πόλεμο μὲ ὅλους τοὺς ὁμοίους του. Ἀλλὰ στάθηκα πρὸς πολὺ ἀπ' ὅσο χρειαζόταν σὲ ἕνα σύστημα τόσο ἐξωφρενικὸ ὅσο καὶ παράλογο, ποὺ ἔχει ἀνασκευασθεῖ ἑκατὸ φορές.

Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν γενικὸς πόλεμος ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο καὶ τὸ ἀνθρώπινο εἶδος δὲν φτιάχθηκε μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ ἀλλολοσπαράσσεται. Μένει νὰ ἐξετασθεῖ ὁ τυχαῖος καὶ ἐπιμέρους πόλεμος ποὺ προκύπτει ἀνάμεσα σὲ δύο ἢ παραπάνω ἄτομα.

Ἄν ὁ φυσικὸς νόμος ἦταν ἐγγεγραμμένος μόνο στὴν ἀνθρώπινη λογικὴ ἱκανότητα, θὰ ἦταν ἐλάχιστα σὲ θέση νὰ καθοδηγεῖ τις περισσότερες πράξεις μας, ἀλλὰ εἶναι χαραγμένος καὶ στὴν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου μὲ ἀνεξίτηλους χαρακτῆρες, καὶ ἐκεῖ τοῦ μιλά πρὸς δυνατό ἀπὸ ὅλες τις ὑποδείξεις τῶν φιλοσόφων· ἐκεῖ ὁ φυσικὸς νόμος τοῦ φωνάζει καὶ τοῦ λέει ὅτι ἐπιτρέπεται νὰ θυσιάσει τὴν ζωὴ τοῦ ὁμοίου του μόνο γιὰ νὰ σώσει τὴν δική του, καὶ τὸν κάμνει νὰ νοιώθει φρίκη ὅταν χύνει ἀνθρώπινο αἷμα χωρὶς νὰ εἶναι ἐξοργισμένος, ἀκόμη κι ἂν ἀναγκάζεται νὰ τὸ κάμει.

Ἀντιλαμβάνομαι ὅτι στὶς ἀντιπαράθεσεις χωρὶς διαιτησία ποὺ θὰ προκύψουν στὴν φυσικὴ κατάσταση, ἕνας θυμωμένος ἄνθρωπος κάποτε θὰ τύχει νὰ σκοτώσει κάποιον ἄλλον, εἴτε στὰ ἴσα εἴτε αἰφνιδιάζοντάς τον. Ἄν ὅμως πρόκειται γιὰ πραγματικὸ πόλεμο, ἃς φανταστοῦμε σὲ πόσο παράξενη θέση θὰ βρίσκεται αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ διατηρήσει τὴν ζωὴ του μόνον εἰς βάρος τῆς ζωῆς ἄλλου, καὶ γιὰ ν' ἀπαιτεῖ ἡ ἰσχύουσα μεταξύ τους σχέση ὁ ἕνας νὰ πεθάνει γιὰ νὰ ζήσει ὁ ἄλλος. Ὁ πόλεμος εἶναι μία κατάσταση διαρκείας, ποὺ προϋποθέτει σταθερὲς σχέσεις, κι αὐτὲς οἱ σχέσεις πολὺ σπάνια συμβαίνουν ἀπὸ ἄνθρωπο σὲ ἄνθρωπο, ὅπου τὰ πάντα μεταξύ τῶν ἀτόμων βρίσκονται σὲ μιὰ συνεχή ρευστότητα ποὺ ἀλλάζει ἀκατάπαυστα τοὺς συσχετισμοὺς καὶ τὰ συμφέροντα.

Οὕτως ὥστε ἕνα θέμα διαφωνίας ἀνακύπτει καὶ ἐκλείπει τὴν ἴδια σχεδὸν στιγμὴ, μιὰ ἀντιπαράθεση ἀρχίζει καὶ τελειώνει αὐθημερόν, καὶ ὑπάρχουν μὲν μάχες καὶ φόνοι ἀλλὰ οὐδέποτε ἡ πολὺ σπάνια μακρόχρονες ἔχθρες καὶ πόλεμοι.

Στὴν πολιτικὴ κατάσταση, ὅπου ἡ ζωὴ ὅλων τῶν πολιτῶν εἶναι στὴν ἐξουσία τοῦ κυρίαρχου καὶ κανεὶς δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ διαθέτει τὴν δική του ἢ ἐνὸς ἄλλου, ἡ κατάσταση πολέμου πάλι δὲν μπορεῖ νὰ συμβεῖ μεταξύ ἰδιωτῶν· ὅσον ἀφορᾷ δὲ τις μονομαχίες, τις προσκλήσεις καὶ τὰ προκλητήρια, πέραν τοῦ ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ παράνομη καὶ βάρβαρη κατάρχηση ποὺ ἀνήκε σὲ ἕνα στρατοκρατούμενο πολίτευμα, δὲν δημιουργοῦσαν μιὰ πραγματικὴ κατάσταση πολέμου ἀλλὰ μιὰ ἰδιωτικὴ ὑπόθεση διευθετούμενη [603] σὲ περιορισμένο χρόνο καὶ τόπο, πόσο μάλλον ποὺ μιὰ νέα μάχη ἀπαιτοῦσε νέα πρόσκληση. Πρέπει νὰ ἐξαιρέσουμε τοὺς ἰδιωτικούς πολέμους ποὺ διέκοπταν ἡμερήσιες ἀνακωχὲς ἀποκαλούμενες εἰρήνη τοῦ Θεοῦ καὶ κυρώθηκαν διὰ τῶν ἰδρυμάτων τοῦ Ἁγίου Λουδοβίκου.⁶ Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ περίπτωση εἶναι μοναδική στὴν ἱστορία.

Μποροῦμε νὰ ἀναρωτηθοῦμε ἀκόμη ἂν οἱ βασιλεῖς, ποὺ εἶναι ἐκ τῶν πραγμάτων ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ἐξουσία, θὰ μποροῦσαν νὰ θεσπίσουν μεταξύ τους προσωπικοὺς κι ἰδιωτικούς πολέμους, ἀνεξάρτητους ἀπὸ τοὺς πολέμους τοῦ κράτους. Τὸ ἐρώτημα εἶναι βέβαια ἄνευ ἀντικειμένου, γιατί, ὅπως ξέρουμε, οἱ ἡγεμόνες δὲν συνηθίζουν νὰ προφυλάσσουν τοὺς ἄλλους γιὰ νὰ ἐκτεθοῦν οἱ ἴδιοι. Ἐπιπλέον αὐτὸ τὸ ἐρώτημα ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἕνα ἄλλο, ποὺ εἶμαι ἀναρμόδιος νὰ ἀπαντήσω: Ἄν ὁ ἡγεμόνας ὑπάγεται ὁ ἴδιος στοὺς νόμους τοῦ κράτους ἢ ὄχι· γιατί ἂν ὑπάγεται σὲ αὐτούς, τὸ πρόσωπό του εἶναι δεσμευμένο καὶ ἡ ζωὴ του ἀνήκει στὴν πολιτεία, ὅπως τοῦ τελευταίου πολίτη. Ἄν ὅμως ὁ ἡγεμόνας εἶναι ὑπεράνω τῶν νόμων, διαβίῃ στὴν ἀμιγῆ φυσικὴ κατάσταση καὶ δὲν ὀφείλει νὰ δώσει λόγο γιὰ καμμία ἀπὸ τις πράξεις του οὔτε στοὺς ὑπηκόους του οὔτε σὲ κανέναν.

Περὶ κοινωνικῆς κατάστασης

Τώρα εἰσερχόμαστε σὲ μία νέα τάξη πραγμάτων. Θὰ δοῦμε ἀνθρώπους ἐνωμένους ἀπὸ μιὰ τεχνητὴ ὁμόνοια νὰ συγκεντρώνονται γιὰ νὰ ἀλληλοσφαισθοῦν καὶ ὅλες τὶς φρικαλεότητες τοῦ πολέμου νὰ γεννιοῦνται ἀπὸ τὰ μέτρα ποὺ ἔχουν ληφθεῖ γιὰ νὰ τὸν ἀποτρέψουν. Ἀλλὰ εἶναι σημαντικό πρῶτα νὰ σχηματίσουμε ἔννοιες γιὰ τὴν οὐσία τοῦ πολιτικοῦ σώματος ἀκριβέστερες ἀπ' ὅσες εἶχαμε σχηματίσει ὡς ἐδῶ. Ὁ ἀναγνώστης ἂς ἀναλογιστεῖ μόνον ὅτι ἐδῶ δὲν γίνεται τόσο λόγος γιὰ ἱστορία καὶ γιὰ γεγονότα ὅσο μᾶλλον γιὰ δίκαιο καὶ γιὰ δικαιοσύνη, κι ὅτι ἐξετάζω τὰ θέματα βάσει τῆς φύσεώς τους καὶ ὄχι τῶν προκαταλήψεών μας.

Ἀπὸ τὴν πρώτη σχηματισμένη κοινωνία ἔπεται κατ' ἀνάγκην ὁ σχηματισμὸς ὅλων τῶν ἄλλων. Ἡ θὰ τῆς ἀνήκεις ἢ θὰ συνασπισθεῖς γιὰ νὰ τῆς ἀντισταθεῖς. Ἡ θὰ τὴν μιμηθεῖς ἢ θὰ πνιγεῖς μέσα της.

Ἔτσι ὅλο τὸ πρόσωπο τῆς γῆς ἄλλαξε· παντοῦ ἡ φύση ἐξαφανίσθηκε· παντοῦ ἡ ἀνθρώπινη τέχνη πῆρε τὴν θέση της· ἡ ἀνεξαρτησία καὶ ἡ φυσικὴ ἐλευθερία ἄφησαν τὴν θέση τους στοὺς νόμους καὶ τὴν δουλεία· δὲν ὑπάρχει πιά ἐλεύθερο ὄν· ὁ [604] φιλόσοφος ἀναζητεῖ ἕναν ἄνθρωπο καὶ δὲν βρίσκει πιά κανέναν.⁷ Ἀλλὰ ματαιοπονεῖ κανεὶς ὅταν νομίζει ὅτι ἀφανίζει τὴν φύση, ἀναγεννᾶται καὶ ἀναφαίνεται ἐκεῖ ὅπου ἦταν λιγότερο ἀναμενόμενη. Ἡ ἀνεξαρτησία ποὺ ἀφαιρεῖται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους καταφεύγει στὶς κοινωνίες κι οἱ συγκρούσεις ποὺ προκαλοῦν αὐτὰ τὰ μεγάλα σώματα παραδομένα στὶς οἰκείες ὁρμές τους εἶναι πιὸ φοβερές, ἀναλογικὰ μὲ τὸ πόσο πιὸ μεγάλες εἶναι οἱ μάζες τους ἀπὸ τὶς μάζες τῶν ἀτόμων.

Ὅμως, θὰ πεῖ κανεὶς, ἀφοῦ τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ σώματα ἔχει μιὰ τόσο γερὴ βάση, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ καταλήξουν ποτὲ ν' ἀλληλοσυγκρουσθοῦν; Ἡ ἴδια τους ἡ κατασκευὴ δὲν θάπρεπε νὰ τὰ διατηρήσει σὲ αἰώνια εἰρήνη μεταξὺ τους; Εἶναι τάχα ἀναγκασμένα ν' ἀναζητοῦν ἔξω τους αὐτὰ ποὺ θὰ καλύψουν τὶς ἀνάγκες τους ὅπως οἱ ἄνθρωποι; Σάμπως δὲν ἔχουν μέσα τους ὅτι εἶναι ἀναγκαῖο γιὰ τὴν συντήρησή τους; Ὁ ἀνταγωνισμὸς καὶ οἱ ἀνταλλαγές εἶναι ἄραγε

ἀναπόφευκτη πηγὴ διχόνοιας, σὲ ὅλες τὶς χώρες δὲν ὑπῆρξαν τάχα οἱ κάτοικοι πρὶν τὸ ἐμπόριο, ἀκαταμάχητη ἀπόδειξη ὅτι μπορούσαν νὰ ἐπιβιώσουν χωρὶς αὐτό;

«Τέλος τοῦ κεφαλαίου: Πόλεμος δὲν ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ὑπάρχει μόνον μεταξὺ τῶν κρατῶν».

Σὲ αὐτὸ θὰ μπορούσα νὰ ἀρκεστῶ ν' ἀπαντήσω παραθέτοντας τὰ γεγονότα, καὶ δὲν θὰ εἶχα νὰ φοβηθῶ καμμία ἀντίρρηση, ἀλλὰ δὲν ξεχνῶ ὅτι συλλογίζομαι ἐδῶ τὴν φύση τῶν πραγμάτων καὶ ὄχι γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἐνδεχομένως ἔχουν μύρια ἐπιμέρους αἰτία ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν κοινὴ ἀρχή. Ἄς ἐξετάσουμε ὅμως προσεκτικὰ τὴν κατασκευὴ (constitution) τῶν πολιτικῶν σωμάτων καὶ θὰ διαπιστώσουμε ὅτι, παρ' ὅλο ποὺ τὸ καθένα θὰ ἐπαρκοῦσε, στὸ ὄριο, γιὰ τὴν αὐτοσυντήρησή του, οἱ ἀμοιβαῖες σχέσεις τους δὲν παύουν νὰ εἶναι πολὺ πιὸ στενές ἀπὸ τῶν ἀτόμων. Γιατὶ κατὰ βάθος ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει καμμία ἀναγκαῖα σχέση μὲ τοὺς ὁμοίους του, ἐπιβιώνει μὲ ὅλο τὸ δυνατό σθένος χωρὶς τὴν ἀρωγή τους· δὲν χρειάζεται τόσο τὶς φροντίδες τοῦ συνανθρώπου ὅσο τοὺς καρπούς τῆς γῆς· καὶ ἡ γῆ παράγει περισσότερα ἀπ' ὅσα χρειάζονται γιὰ νὰ τραφοῦν ὅλοι της οἱ κάτοικοι. Προσθέστε ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἕνα ὄριο δύναμης καὶ μεγέθους ποὺ ὀρίζεται ἀπὸ τὴν φύση καὶ τὸ ὁποῖο ἀδυνατεῖ νὰ ὑπερβεῖ. Ἀπ' ὅπου κι ἂν κοιταχθεῖ, θὰ βρεῖ ὅλες του τὶς ἱκανότητες περιορισμένες. Ἡ ζωὴ του εἶναι σύντομη, τὰ χρόνια του μετρημένα. Τὸ στομάχι του δὲν μεγεθύνεται ἀναλόγως μὲ τὰ πλούτη του· ὅσο κι ἂν αὐξάνονται τὰ πάθη του, οἱ ἡδονές του ἔχουν τὸ μέτρο τους, ἡ καρδιά του ἔχει ὅρια [605] ὅπως ὅλα τᾶλλα, ἡ ἱκανότητα ἀπόλαυσής του εἶναι πάντα ἡ ἴδια. Ὅσο κι ἂν ὑψώνεται ἰδεατὰ, παραμένει πάντα μικρός.

Τὸ κράτος, ἀντιθέτως, ὄντας ἕνα τεχνητὸ σῶμα, δὲν ἔχει κανένα ὀρισμένο μέτρο, τὸ οἰκεῖο του μέγεθος εἶναι ἀόριστο, μπορεῖ πάντα νὰ τὸ αὐξήσει, νοιώθει ἀδύναμο ὅσο ὑπάρχουν ἄλλα δυνατότερα. Ἡ ἀσφάλειά του, ἡ αὐτοσυντήρησή του ἀπαιτοῦν νὰ καταστεῖ ἰσχυρότερο ἀπὸ ὅλους τοὺς γείτονές του. Μπορεῖ ν' αὐξήσει, νὰ θρέψει,

νά εξασκήσει τις δυνάμεις του μόνον εις βάρος τους, δὲν ἔχει ἀνάγκη ν' ἀναζητήσει ἔξω του τὴν τροφή που τοῦ δίνει τὴν ὑπόστασίν του, ἀκατάπαυστα ἀναζητεῖ ὅμως ἔξω του νέα μέλη που τοῦ δίνουν πρὸς ἀδιάσειστη σύστασιν. Διότι ἡ ἀνισότης τῶν ἀνθρώπων ἔχει ὅρια, πού τὰ ἔθεσαν τὰ χέρια τῆς φύσης, ἀλλὰ ἡ ἀνισότης τῶν κοινωνιῶν μπορεῖ ν' αὐξάνεται ἀσταμάτητα, ἔως ὅτου ἡ μία ἀπορροφήσει ὅλες τις ἄλλες.

Τὸ μέγεθος τοῦ πολιτικοῦ σώματος ὄντας ἔτσι καθαρὰ σχετικό, ἀναγκάζεται νὰ συγκρίνει συνεχῶς τὸν ἑαυτό του γιὰ νὰ τὸν γνωρίσει· ἐξαρτᾶται ἀπὸ ὅ,τι τὸ περιβάλλει, καὶ πρέπει νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ ὅσα συμβαίνουν ἐκεῖ, γιατί ὅσο κι ἂν θὰ ἤθελε νὰ σταθεῖ στὸ ἐσωτερικό του, χωρὶς κανένα κέρδος ἢ ἀπώλεια, γίνεται μικρὸ ἢ μεγάλο ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν ὁ γείτονάς του διευρύνεται ἢ συρρικνώνεται, ἐνισχύεται ἢ ἐξασθενίζει. Τέλος, ἡ στερεότητά του ἢ ἴδια, προσδίδοντας μεγαλύτερη σταθερότητα στὶς σχέσεις του, καθιστᾷ ἀσφαλέστερο τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν του καὶ κάμνει ὅλες τις ἀντιπαραθέσεις του πρὸς ἐπικίνδυνες.

Φαίνεται ὅτι κάποιοι ἔχουν ἀναλάβει ἐργολαβικά ν' ἀνατρέψουν ὅλες τις ἀληθινὰς ἰδέες τῶν πραγμάτων. Τὰ πάντα ὠθοῦν τὸν φυσικὸ ἀνθρώπο στὴν ἡσυχία· ἡ τροφή κι ὁ ὕπνος εἶναι οἱ μόνες ἀνάγκες πού γνωρίζει· μόνον ὅταν πεινᾷ δὲν τεμπελιάζει. Τὸν παρουσίασαν σὰν ἕναν μανιακὸ πάντα ἔτοιμο νὰ βασανίσει τοὺς ὁμοίους του λόγῳ παθῶν πού δὲν γνωρίζει· μέσα στὴν κοινωνία, ἀντιθέτως, αὐτὰ τὰ πάθη, πού μέσα της ἐντείνονται ἀπὸ ὅτιδήποτε τὰ ἐξάπτει, θεωρήθηκαν ἀνύπαρκτα. Χίλιοι συγγραφεῖς τόλμησαν νὰ γράψουν ὅτι τὸ πολιτικὸν σῶμα εἶναι ἀπαθὲς καὶ ὅτι ἡ μόνη κρατικὴ σκοπιμότητα (raison d'État) εἶναι ὁ ὀρθὸς λόγος (la raison même). Λὲς καὶ δὲν εἶναι ἐμφανὲς ὅτι ἡ οὐσία τῆς κοινωνίας συνίσταται ἀντιθέτως στὴν δραστηριότητα τῶν μελῶν της κι ὅτι ἕνα κράτος χωρὶς κίνησιν δὲν θὰ ἦταν παρὰ ἕνα νεκρὸ σῶμα. Λὲς καὶ ὅλες οἱ ἱστορίες τοῦ κόσμου δὲν μᾶς δείχνουν ὅτι οἱ καλύτερα συντεταγμένες (mieux constituées) κοινωνίες εἶναι ἐπίσης οἱ πρὸς δραστήριες καὶ ὅτι ἡ συνεχὴς δράσις καὶ ἀντίδρασις, εἴτε μέσα εἴτε ἔξω

τους, ὅλων [606] τῶν μελῶν τους μαρτυρεῖ τὸ σθένος ὁλόκληρου τοῦ σώματος.

Ἡ διαφορὰ τῆς ἀνθρώπινης τέχνης πρὸς τὸ ἔργο τῆς φύσης γίνεται ἀντιληπτὴ στὰ ἀποτελέσματά της· ὅσο κι ἂν οἱ πολῖτες προσφωνοῦνται μέλη τῆς πολιτείας, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐνωθοῦν μαζί της ὅπως τὰ ἀληθινὰ μέλη στὸ σῶμα· εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴν ἔχει ὁ καθένας τους ἀτομικὴ χωριστὴ ὑπαρξιν, μὲ τὴν ὁποία μπορεῖ νὰ ἐπαρκέσει μόνος του στὴν αὐτοσυντήρησίν του· τὰ νεῦρα εἶναι λιγότερο εὐαίσθητα, οἱ μῦς ἔχουν λιγότερο σθένος, ὅλοι οἱ σύνδεσμοι εἶναι χαλαρότεροι, τὸ παραμικρὸ ἀτύχημα μπορεῖ νὰ τὰ ἀποσυνδέσει ὅλα.

Ἄς προσέξουμε πόσο ἡ δημόσια δύναμις, μὲς στὴν συγκρότησιν τοῦ πολιτικοῦ σώματος, εἶναι κατώτερη ἀπὸ τὸ ἄθροισμα τῶν ἐπιμέρους δυνάμεων, πόση τριβὴ ὑπάρχει, οὕτως εἰπεῖν, στὴν κίνησιν ὅλης τῆς μηχανῆς, καὶ θὰ καταλήξουμε ὅτι, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, ὁ ἀσθενέστερος ἀνθρώπος διαθέτει περισσότερη δύναμις γιὰ τὴν αὐτοσυντήρησίν του ἀπ' ὅ,τι τὸ πρὸς ρωμαλέο κράτος γιὰ τὴν δική του.

Πρέπει λοιπόν, γιὰ νὰ συνεχίσει αὐτὸ τὸ κράτος νὰ ὑφίσταται, ἡ ζωηρότητα τῶν παθῶν του ν' ἀναπληρῶναι τὴν ἔλλειψιν ζωηρότητας τῶν κινήσεών του κι ἡ βούλησί του νὰ ἐντείνεται ὅσο περισσότερο ἡ δύναμὴ του ἀτονεῖ. Αὐτὸ τὸν νόμο συντήρησης θεσπίζει ἡ ἴδια ἡ φύσις μεταξὺ τῶν εἰδῶν, αὐτὸς τὰ διατηρεῖ ὅλα παρὰ τὴν ἀνισότητά τους. Γι' αὐτό, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, τὰ μικρὰ κράτη ἔχουν ἀναλογικὰ μεγαλύτερο σθένος ἀπὸ τὰ μεγάλα, γιατί ἡ δημόσια εὐαισθησία δὲν αὐξάνεται μαζί μὲ τὰ ἐδάφη, ὅσο περισσότερο ἐκτείνονται αὐτά, τόσο ἡ βούλησις γίνεται πρὸς χλιαρή, τόσο οἱ κινήσεις γίνονται ἀσθενέστερες καὶ τὸ μεγάλο σῶμα, ὑπερφορτωμένο ἀπὸ τὸ ἴδιο του τὸ βάρος, καταπίπτει, ἀδρανεῖ καὶ ἀργοπεθαίνει.

Αὐτὰ τὰ παραδείγματα ἀρκοῦν γιὰ νὰ δοθεῖ μιὰ ἰδέα τῶν διαφορῶν μέσων μὲ τὰ ὁποῖα μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐξασθενίσει ἕνα κράτος καὶ τῶν μέσων τῶν ὁποίων ὁ πόλεμος φαίνεται νὰ ἐπιτρέπει τὴν χρῆσιν γιὰ νὰ βλάψῃ κανεὶς τὸν ἐχθρό του· ὅσον ἀφορᾷ τὶς συν-

θήκες που έχουν ως όρο ένα από αυτά τα μέσα, σε τί συνίστανται κατά βάθος τέτοιες ειρήνες, αν όχι σε έναν πόλεμο που συνεχίζεται ακόμη πιο άσπλαχνα, στο μέτρο που ο ήττημένος έχθρος δεν έχει πια το δικαίωμα ν' άμυνθεί; Θα μιλήσω γι' αυτό άλλοι.

Προσθέστε σε όλ' αυτά τις αισθητές μαρτυρίες κακής θέλησης, που αναγγέλλουν την πρόθεση να βλάψεις [μία δύναμη] όπως και να της άρνηθείς τους τίτλους που της άνήκουν, να παραγνώσεις τα δικαιώματά της, ν' άπορρίψεις τις αιτιάσεις της, ν' άφαιρέσεις από τους υπηκόους της την έλευθερία του έμπορίου, να της δημιουργήσεις [607] έχθρους· τελικά, να παραβιάσεις άπέναντί της το διεθνές δίκαιο, με όποιαδήποτε δυνατή άφορμή.

Αυτοί οι διάφοροι τρόποι προσβολής ενός πολιτικού σώματος δεν είναι όλοι έξ' ίσου εφαρμόσιμοι ούτε έξ' ίσου χρήσιμοι σε όποιον προσφεύγει σε αυτούς· φυσικά προτιμώνται εκείνοι που αποβαίνουν συνάμα προς όφελός μας και εις βάρους του έχθρου. Ή γή, το χρήμα, οι άνθρωποι, όλα τα λάφυρα που μπορεί να ιδιοποιηθεί κανείς γίνονται έτσι οι κύριοι στόχοι των άμφοτέρωθεν έχθροπραξιών. Καθώς δε ή ποταπή αυτή δίψα για πλούτη μεταβάλλει ανεπαίσθητα τις ιδέες των πραγμάτων, ο πόλεμος εν τέλει έκφυλίζεται σε ληστεία και από έχθροι και πολεμιστές καταντούμε τύραννοι και κλέφτες.

Φοβούμενοι μήπως υίοθετήσουμε άσυναίσθητα αυτές τις αλλαγές ιδεών, άς παγιώσουμε πρώτα τις δικές μας μέσω ενός όρισμού, κι άς προσπαθήσουμε να τον κάμουμε τόσο άπλό, ώστε να είναι αδύνατον να τον καταχρασθεί κανείς.

Όνομάζω λοιπόν πόλεμο δύναμης προς δύναμη το άποτέλεσμα μιας άμοιβαίας, σταθερής και δηλωμένης διάθεσης καταστροφής του έχθρικού κράτους ή τουλάχιστον εξασθένισής του με όσα μέσα διατίθενται προς τούτο. Αυτή ή διάθεση αναχθείσα σε πράξη είναι ο κατά κύριο λόγο πόλεμος· όσο παραμένει ανεκτέλεστη, είναι μόνον ή έμπόλεμη κατάσταση.

Προβλέπω μιάν αντίρρηση: Άφου κατ' έμέ ή κατάσταση πολέμου είναι φυσική μεταξύ των δυνάμεων, γιατί ή διάθεση από την

όποια άπορρέει χρειάζεται να δηλωθεί; Άπαντώ ότι μίλησα παραπάνω για την φυσική κατάσταση, ότι μιλώ έδω για την κατάσταση νομιμότητας,⁸ κι ότι θα δείξω παρακάτω πώς, για να κάμουμε την κατάσταση νόμιμη,⁹ ο πόλεμος έχει άνάγκη από μιá κήρυξη πολέμου.

Θεμελιώδεις διακρίσεις

Παρακαλώ τους άναγνώστες να μην ξεχνούν ότι δεν άναζητώ τί καθιστά τον πόλεμο έπωφελή σε όποιον τον διεξάγει, αλλά ~~τί τον καθιστά νόμιμο~~. Το να είναι κανείς δίκαιος έχει σχεδόν πάντα ένα κόστος. Αυτό μάς άπαλλάσσει από την ύποχρέωση να είμαστε δίκαιοι;

Έφ' όσον ούδέποτε υπήρξε, ούτε μπορούσε να υπάρξει, άληθινός πόλεμος μεταξύ ιδιωτών, ποιοί είναι λοιπόν εκείνοι μεταξύ των όποιων λαμβάνει χώρα και οι όποιοι μπορούν πραγματικά [608] ν' άποκαλούνται έχθροι; Άπαντώ ότι είναι τα δημόσια πρόσωπα. Και τί είναι ένα δημόσιο πρόσωπο; Άπαντώ ότι είναι ένα ήθικόν όν (être moral) που όνομάζεται κυρίαρχος (souverain), στο όποιο ή κοινωνική συνθήκη έδωσε ύπαρξη και του όποιου όλες οι βουλήσεις φέρουν το όνομα «νόμοι». Έφαρμόζουμε έδω τις προηγούμενες διακρίσεις· ως προς τα άποτελέσματα του πολέμου, μπορούμε να πούμε ότι ο κυρίαρχος προκαλεί την ζημιά και το κράτος την υφίσταται.

Έφ' όσον ο πόλεμος συμβαίνει μόνο μεταξύ ήθικων όντων, δεν στοχοποιούνται οι άνθρωποι και μπορεί να διεξαχθεί χωρίς ν' άφαιρεθεί ή ζωή κανενός. Άλλά τούτο χρήζει έπεξήγησης.

Άν άντιμετωπίσουμε τα πράγματα άυστηρά σύμφωνα με την κοινωνική συνθήκη, ή γή, το χρήμα, οι άνθρωποι κι ό,τι περιέχεται στον κλοιό του κράτους του άνήκει ανεπιφύλακτα. Έπειδή τα δικαιώματα της κοινωνίας δεν μπορούν να έκμηδενίσουν, όμως, τα δικαιώματα της φύσης, που είναι το θεμέλιό τους, όλα αυτά τα άντικείμενα πρέπει να εξετάζονται από δύο άπόψεις: Ήτοι το χώμα ως δημόσιο

ἔδαφος καὶ ὡς περιουσία τῶν ἰδιωτῶν· τὰ ἀγαθὰ ὡς ἀνήκοντα κατὰ μίαν ἔννοια στὸν κυρίαρχο καὶ κατὰ μίαν ἄλλη στοὺς ἰδιοκτῆτες· οἱ κάτοικοι ὡς πολῖτες καὶ ὡς ἄνθρωποι. Κατὰ βάθος, τὸ πολιτικὸ σῶμα, ὄντας μόνον ἠθικὸ πρόσωπο (*une personne morale*), δὲν εἶναι παρὰ ἀποκύημα τοῦ λόγου (*être de raison*). Ἀφαιρέστε τὴν δημόσια σύμβαση, αὐτοστιγμειῖ τὸ κράτος καταλύεται, χωρὶς ὅ,τι τὸ συνθέτει νὰ ὑποστῇ τὴν παραμικρὴ ἀλλοίωση· κι ὅλες οἱ συμβάσεις τῶν ἀνθρώπων δὲν θὰ μπορούσαν ποτὲ νὰ ἀλλάξουν τίποτα στὴν φυσικὴ διάπλαση τῶν πραγμάτων (*le physique des choses*). Τί σημαίνει λοιπὸν πολεμῶ ἓναν κυρίαρχο; Σημαίνει ἐπιτίθεμαι στὴν δημόσια σύμβαση καὶ ὅσα συνεπάγεται· γιατί ἡ οὐσία τοῦ κράτους συνίσταται μόνο σὲ αὐτό. Ἄν ἡ κοινωνικὴ συνθήκη μπορούσε νὰ κοπεῖ μὲ μιὰς, θὰ ἔπαυε τὴν ἴδια στιγμή νὰ ὑπάρχει πόλεμος· καὶ μὲ τὴν μία θὰ σκοτωνόταν τὸ κράτος χωρὶς νὰ πεθάνει οὔτε ἓνας ἄνθρωπος. Ὁ Ἀριστοτέλης λέει ὅτι, γιὰ νὰ ἐπιτρέψουν τὴν ἀσπληχὴν μεταχείριση ποὺ ἐπέβαλλαν στὴν Σπάρτη στοὺς εἰλωτες, οἱ ἔφοροι, ὅταν ἀναλάμβαναν τὰ καθήκοντά τους, τοὺς κήρυσσαν ἐπισήμως τὸν πόλεμο. Αὐτὴ ἡ κήρυξη πολέμου ἦταν τόσο περιττὴ ὅσο καὶ βάρβαρη. Ἡ ἐμπόλεμη κατάσταση διατηροῦνταν κατ' ἀνάγκη μετὰ τὸν πόλεμόν τους καὶ μόνον ἐπειδὴ οἱ μὲν ἦταν οἱ κύριοι, οἱ δὲ οἱ δοῦλοι. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι, ἀφοῦ οἱ Λακεδαιμόνιοι σκότωναν τοὺς εἰλωτες, οἱ εἰλωτες δικαιοῦνταν νὰ σκοτώνουν τοὺς Λακεδαιμόνιους.

Ἀνοίγω τὰ βιβλία περὶ δικαίου καὶ ἠθικῆς, ἀκούω ἐπιστήμονες καὶ νομομαθεῖς καί, διαποτισμένος ἀπὸ τοὺς [609] πειστικούς λόγους τους, ἐλεεινολογῶ τὶς ἀθλιότητες τῆς φύσης, θαυμάζω τὴν εἰρήνην καὶ τὴν δικαιοσύνην ποὺ ἔχει ἐγκαθιδρύσει ἡ πολιτικὴ τάξη πραγμάτων, εὐλογῶ τὴν σοφία τῶν δημόσιων θεσμῶν καὶ παρηγοριέμαι ποὺ εἶμαι ἄνθρωπος ἐπειδὴ εἶμαι πολίτης. ἔχοντας ἐμπεδώσει καλὰ τὰ καθήκοντα καὶ τὴν καλὴ μου τύχη, κλείνω τὸ βιβλίον, βγαίνω ἀπὸ τὴν τάξη, καὶ κοιτάζω γύρω μου· βλέπω ἄτυχους λαοὺς νὰ βογγοῦν κάτω ἀπὸ ἓναν σιδερένιο ζυγόν, τὸ ἀνθρώπινο εἶδος νὰ καταθλίβεται ἀπὸ μιὰ χούφτα καταπιεστών, ἓνα ὑποσιτισμένο

πληθος νὰ ὑποφέρει ἀπὸ τὸν μόχθο καὶ τὴν πείνα, τοῦ ὁποίου ὁ πλούσιος πίνει ἐν εἰρήνῃ τὸ αἷμα καὶ τὰ δάκρυα, καὶ παντοῦ τὸν ἰσχυρὸ ὀπλισμένο ἐνάντια στὸν φτωχὸ μὲ τὴν φοβερὴ ἐξουσία τῶν νόμων.

Ὅλα τοῦτα γίνονται εἰρηνικὰ καὶ χωρὶς ἀντίσταση· εἶναι ἡ ἡρεμία τῶν συντρόφων τοῦ Ὀδυσσέα κλεισμένων στὴν σπηλιὰ τοῦ Κύκλωπα, ὅταν περιμένουν νὰ φαγωθοῦν. Πρέπει νὰ βογγοῦμε καὶ νὰ σιωποῦμε. Ἄς κρύψουμε αὐτὰ τὰ φρικτὰ θέματα μὲ ἓνα αἰώνιο πέπλο. Σηκῶν τὰ μάτια καὶ κοιτάζω μακριά. Διακρίνω φωτιές καὶ φλόγες, ἔρημες ὑπαίθρους, πόλεις ποὺ λεηλατοῦνται. Ἄγριοι ἄντρες, ποὺ σέρνετε αὐτοὺς τοὺς ταλαίπωρους; Ἀκούω ἓναν τρομερὸ θόρυβο· πόση ταραχὴ! Πόσες κραυγές! Πάω πρὸς κοντὰ· ἀντικρύζω ἓνα θέαμα φόνων, μύριους σφαγμένους ἀνθρώπους, τὰ πτώματα σὲ σωρούς, τοὺς ἡμιθανεῖς κάτω ἀπὸ τὶς ὀπλὲς τῶν ἀλόγων, παντοῦ τὴν εἰκόνα τοῦ θανάτου καὶ τοῦ ψυχομαχητοῦ. Αὐτὸς εἶναι λοιπὸν ὁ καρπὸς τῶν εἰρηνικῶν θεσμῶν! Ὁ οἶκτος (*pitié*), ἡ ἀγανάκτηση φουσκώνουν στὰ βάθη τῆς καρδιᾶς μου. Ἀχ βάρβαρε φιλόσοφε! Ἐλὰ νὰ μᾶς διαβάσεις τὸ βιβλίον σου σ' ἓνα πεδίο μάχης!

Ποιά σπλάχνα ἀνθρώπου δὲν θὰ συγκινούνταν μὲ τέτοια ἀπαίσια θέματα; Ἀλλὰ δὲν ἐπιτρέπεται πρὶν νὰ εἶσαι ἄνθρωπος καὶ νὰ συνηγορεῖς ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ δικαιοσύνη κι ἡ ἀλήθεια πρέπει νὰ προσαρμόζονται στὸ συμφέρον τῶν ἰσχυροτέρων: Αὐτὸς εἶναι ὁ κανόνας. Ὁ λαὸς δὲν παρέχει εἰσοδήματα, θέσεις ἐργασίας, ἔδρες, μήτε θέσεις στὶς Ἀκαδημίες· ποιὸς ὁ λόγος νὰ τὸν προστατέψουμε; Μεγάθυμοι ἄρχοντες, μιῶν στὸ ὄνομα τοῦ σώματος τῶν γραφιάδων· καταπιέστε τὸν λαὸ ἔχοντας ἡσυχὴ τὴν συνειδησή σας· ὅλα τὰ περιμένουμε ἀπὸ σᾶς καὶ μόνον· ὁ λαὸς μᾶς εἶναι ἄχρηστος.

Πῶς μιὰ τόσο ἀδύναμη φωνὴ θὰ μπορούσε ν' ἀκουσθεῖ ἐν μέσῳ τόσων ἀγοραίων φωνασκιῶν; Ἀλοῖμονο! Πρέπει νὰ σωπάσω· μὰ δὲν θὰ μπορούσε ἡ φωνὴ τῆς καρδιᾶς μου νὰ διαπεράσει μιὰ τόσο ἀπαίσια σιγή; Ὁχι· χωρὶς νὰ μπῶ σὲ φρικτὲς λεπτομέρειες ποὺ θὰ θεωροῦνταν σατιρικὲς μόνο καὶ μόνον ἐπειδὴ θὰ ἦταν ἀληθινές, θὰ ἄρκεστώ, ὅπως ἔκαμνα πάντα, [610] στὸ νὰ ἐξετάσω τὰ ἀνθρώπινα

ιδρύματα ἐκ τῶν ἀρχῶν τους· στὸ νὰ διορθώσω, εἰ δυνατόν, τὶς ψευδεῖς ιδέες ποὺ μᾶς δίνουν γιὰ λόγου τους ἰδιοτελεῖς συγγραφεῖς· καὶ στὸ νὰ μὴν ἀφήσω τοῦλάχιστον τὴν ἀδικία καὶ τὴν βία νὰ σφετερίζονται ἀναιδῶς τὸ ὄνομα τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐπιείκειας.

Τὸ πρῶτο ποὺ παρατηρῶ, ὅταν θεωρῶ τὴν θέση τοῦ ἀνθρώπου γένους, εἶναι μία πρόδηλη ἀντίφαση στὴν κατασκευὴ του (constitution), ποὺ τὴν κάμνει νὰ εἶναι πάντα ἐπισηφαλὴς. Μεταξὺ ἀνθρώπων, ζοῦμε στὴν πολιτικὴ κατάστασιν καὶ ὑποταγμένοι στοὺς νόμους· μεταξὺ λαῶν, ὁ καθένας χαίρει τῆς φυσικῆς ἐλευθερίας του: Αὐτὸ κατὰ βάθος κάμνει τὴν κατάστασίν μας χειρότερη ἀπ' ὅ,τι θὰ ἦταν ἂν οἱ διακρίσεις αὐτὲς ἦταν ἀγνωστες. Διότι ζώντας συνάμα στὴν κοινωνικὴ τάξιν πραγμάτων καὶ στὴν φυσικὴ κατάστασιν, ὑπαγόμεστε στὰ μειονεκτήματα τῆς μίας καὶ τῆς ἄλλης, χωρὶς νὰ εἴμαστε ἀσφαλεῖς σὲ καμμία ἀπὸ τὶς δύο. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ τελειότητα τῆς κοινωνικῆς τάξεως πραγμάτων συνίσταται στὴν σύμπραξιν τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ νόμου· αὐτὸ ἀπαιτεῖ ὅμως ὁ νόμος νὰ διευθύνει τὴν δύναμιν· ἐνῶ, μέσα ἀπὸ τὶς ιδέες περὶ ἀπόλυτης ἀνεξαρτησίας τῶν ἡγεμόνων, ἡ δύναμιν μόνον, ἀπευθυνόμενη στοὺς πολῖτες ὡς ὁ «νόμος» καὶ στοὺς ἄλλοδαπούς ὡς ἡ «κρατικὴ σκοπιμότητα», ἀφαιρεῖ ἀπὸ αὐτοὺς ἐδῶ τὴν δυνατότητα καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους τὴν θέλησιν ν' ἀντισταθοῦν, οὕτως ὥστε ἡ κούφια λέξις «δικαιοσύνη» ὑπηρετεῖ παντοῦ μόνον τὴν διαφύλαξιν τῆς βίας.

Ὅσον ἀφορᾷ δὲ ὅ,τι ὀνομάζεται συνήθως δίκαιο τῶν ἐθνῶν,¹ εἶναι βέβαιο ὅτι οἱ νόμοι του, ἐλλείψει κυρώσεων, δὲν εἶναι παρὰ χίμαιρες ἀκόμῃ πιὸ ἀδύναμες καὶ ἀπὸ τὸν νόμον τῆς φύσεως. Τοῦτος ἐδῶ μιλά, ἂν μὴ τι ἄλλο, στὴν καρδίᾳ τῶν ἐπιμέρους ἀτόμων, ἐνῶ μὴ ἔχοντας τὸ δίκαιο τῶν ἐθνῶν ἄλλον ἐγγυητὴ ἀπὸ τὸ ὄφελος αὐτοῦ ποὺ τοῦ ὑποτάσσεται, οἱ ἀποφάσεις του γίνονται σεβαστὲς μόνον ὅσο τὶς ἐπιβεβαιώνει τὸ συμφέρον. Στὴν μικτὴν κατάστασιν ὅπου βρισκόμαστε, ὅποιο ἀπὸ τὰ δύο συστήματα καὶ ἂν προτιμήσουμε, εἴτε κάνουμε πολλὰ εἴτε δὲν κάνουμε ἀρκετά, τίποτα δὲν κάνουμε, εἴμαστε στὴν χειρότερη θέσιν ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ βρεθοῦμε. Αὕτη εἶναι, μοῦ φαίνεται, ἡ πραγματικὴ καταγωγὴ τῶν δημόσιων συμφορῶν μας.

Ἄς ἀντιπαραβάλουμε γιὰ μιὰ στιγμὴ αὐτὲς τὶς ιδέες μὲ τὸ φρικτὸ σύστημα τοῦ Χόμπς· θὰ διαπιστώσουμε ὅτι, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἄτοπην διδασκαλίαν του, ὅχι μόνον ἡ κατάστασις πολέμου δὲν εἶναι φυσικὴ στὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ ὁ πόλεμος εἶναι γέννημα τῆς εἰρήνης, ἢ ἔστω τῶν προφυλάξεων ποὺ ἔλαβαν οἱ ἄνθρωποι, ἔτσι ὥστε νὰ ἐξασφαλίσουν μιὰ διαρκὴ εἰρήνην.

[611] Ποιὸς μπόρεσε νὰ φαντασθεῖ χωρὶς ν' ἀνατριχιάζει τὸ παράλογο σύστημα τοῦ φυσικοῦ πολέμου τοῦ καθενὸς ἐναντίον ὅλων; Πόσο παράξενο θὰ ἦταν τὸ ζῶον ποὺ θὰ πίστευε ὅτι τὸ καλὸ του εἶναι συνυφασμένο μὲ τὴν καταστροφὴ ὅλου τοῦ εἶδους του; Καὶ πῶς νὰ διανοηθοῦμε ὅτι αὐτὸ τὸ τόσο τερατώδες καὶ τόσο ἀπεχθὲς εἶδος θὰ διαρκοῦσε γιὰ δύο ἔστω γενιές; Νὰ ὅμως μέχρι ποῦ ἡ ἐπιθυμία ἢ μᾶλλον ἡ μανία νὰ στηρίξει τὸν δεσποτισμὸν καὶ τὴν παθητικὴν ὑπακοὴν ὁδήγησαν ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ὠραῖα πνεύματα (génies) ποὺ ἔχουν ὑπάρξει. Μιὰ τόσο θηριώδης ἀρχὴ ἦταν ἀντάξια τοῦ στόχου του.

Ἡ κοινωνικὴ κατάστασις ποὺ ὑποβάλλει σὲ καταναγκασμὸ ὅλες τὶς φυσικὰς κλίσεις μας δὲν εἶναι ὡστόσο σὲ θέσιν νὰ τὶς ἐκμηδενίσει· παρὰ τὶς προκαταλήψεις μας καὶ παρὰ τὸν ἑαυτὸ μας, αὐτὲς ἀκούγονται ἀκόμῃ στὸ βάθος τῆς καρδιᾶς μας καὶ μᾶς ἐπαναφέρουν συχνὰ στὸ ἀληθές, ποὺ τὸ ἐγκαταλείψουμε κυνηγώντας χίμαιρας. Ἄν αὕτη ἡ ἀμοιβαία καὶ καταστρεπτικὴ ἔχθρα ἦταν συνυφασμένη μὲ τὴν κατασκευὴν μας, θὰ γινόταν λοιπὸν ἀκόμῃ αἰσθητὴ, καὶ θὰ μᾶς ὠθοῦσε τὸν ἕνα μακριὰ ἀπὸ τὸν ἄλλο παρὰ τὸν ἑαυτὸν μας, διαπερνώντας ὅλα τὰ κοινωνικὰ δεσμά. Τὸ φρικτὸ μίσος τῆς ἀνθρωπότητος θὰ κατέτρωγε τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου. Θὰ λυπόταν ὅταν θὰ γεννιοῦνταν τὰ ἴδια τὰ παιδιὰ του· θὰ χαιρόταν ὅταν θὰ πέθαιναν τὰ ἀδέρφια του· καὶ ὅταν θαῦρισκε κάποιον κοιμισμένο, ἡ πρώτη του κίνησις θὰ ἦταν νὰ τὸν σκοτώσει.

Ἡ εὐμένεια ποὺ μᾶς κάμνει μέτοχους τῆς εὐτυχίας τῶν ὁμοίων μας, ἢ συμπόνια (compassion) ποὺ μᾶς ταυτίζει μὲ ὅποιον ὑποφέρει καὶ μᾶς θλίβει μὲ τὸν πόνον του θὰ ἦσαν ἀγνωστα συναισθήματα καὶ εὐθέως ἐνάντια στὴν φύσιν. Ἕνας εὐαίσθητος καὶ οἰκτίρμων

ἄνθρωπος θὰ ἦταν τέρας· καὶ θὰ ἤμασταν ἐκ φύσεως ὅ,τι δυσκολευόμαστε πολὺ νὰ γίνουμε μέσα στὴν ἔλλειψη φυσικότητας (dépravation) ποὺ μᾶς κατατρέπει.

Μάταια θὰ ἔλεγε ὁ σοφιστὴς ὅτι αὐτὴ ἡ ἀμοιβαία ἔχθρα δὲν εἶναι ἔμφυτη κι ἄμεση ἀλλὰ ἐδράζεται στὸν ἀναπόφευκτα ἀνταγωνιστικὸ χαρακτήρα τοῦ δικαιώματος ποὺ ἔχει ὁ καθένας σὲ ὅλα τὰ πράγματα. Γιατὶ τὸ αἶσθημα τοῦ ὑποτιθέμενου δικαιώματος αὐτοῦ δὲν εἶναι πιὸ φυσικὸ στὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸν πόλεμο ποὺ ὁ σοφιστὴς ἐξάγει ἀπὸ αὐτὸ τὸ αἶσθημα.

Τὸ ἔχω ξαναπεῖ καὶ δὲν μπορῶ νὰ τὸ ἐπαναλάβω ἀρκετά, τὸ λάθος τοῦ Χόμπς καὶ ὅλων τῶν φιλοσόφων εἶναι ὅτι συγχέουν τὸν φυσικὸ ἄνθρωπο μὲ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἔχουν μπροστὰ στὰ μάτια τους, καὶ ὅτι μεταφέρουν μέσα σὲ ἓνα σύστημα ἓνα ὄν ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει παρὰ μέσα σὲ ἓνα ἄλλο. Ὁ ἄνθρωπος θέλει τὴν εὐεξία του καὶ ὅ,τι τυχὸν συμβάλλει σὲ αὐτήν· αὐτὸ εἶναι ἀναμφισβήτητο. Ἀλλὰ ὑπὸ φυσικοὺς ὅρους (naturellement) αὐτὴ ἡ εὐεξία τοῦ ἀνθρώπου περιορίζεται [612] στὸ σωματικὰ ἀναγκαῖο (nécessaire physique)· διότι, ὅταν ἡ ψυχὴ του εἶναι ὑγιὴς καὶ τὸ σῶμα του δὲν ὑποφέρει, τί τοῦ λείπει γιὰ νὰ εἶναι εὐτυχὴς σύμφωνα μὲ τὴν κατασκευὴ του; Ὅποιος δὲν ἔχει τίποτα, ἐπιθυμεῖ λίγα πράγματα· ὅποιος δὲν ἐξουσιάζει κανέναν, ἔχει μικρὲς φιλοδοξίες. Τὰ περιττὰ γεννοῦν ὅμως τὴν ἐπιθυμία νὰ ἔχεις· ὅσο πιὸ πολλὰ ἀποκτᾷς, τόσο περισσότερα ποθεῖς. Ὅποιος ἔχει πολλὰ, τὰ θέλει ὅλα· ἡ παραφροσύνη τῆς παγκόσμιας μοναρχίας δὲν ταλαιπώρησε ποτὲ παρὰ τὴν καρδιὰ ἐνὸς μεγάλου βασιλιᾶ. Ἔτσι πορεύεται ἡ φύση, ἔτσι ἀναπτύσσονται τὰ πάθη. Ἐνας ἐπιπόλαιος φιλόσοφος παρατηρεῖ ψυχὲς ποὺ ἔχουν ξαναπλασθεῖ καὶ ζυμωθεῖ ἑκατὸ φορὲς μέσα στὴν μαγιά τῆς κοινωνίας καὶ νομίζει ὅτι παρατήρησε τὸν ἄνθρωπο. Ὅμως, γιὰ νὰ γνωρίσεις καλὰ τὸν ἄνθρωπο, πρέπει νὰ ξέρεις νὰ ξεχωρίζεις τὴν φυσικὴ διαβάθμιση τῶν συναισθημάτων του, καὶ τὸ ἀρχικὸ σημάδι τῆς φύσης μέσα στὸ ἀποτύπωμα τῆς ἀνθρώπινης καρδιᾶς δὲν πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στοὺς κατοίκους μιᾶς μεγάλης πόλης.

Ἔτσι αὐτὴ ἡ ἀναλυτικὴ μέθοδος μᾶς φέρνει ἀντιμέτωπους ὅλο- ἓνα μὲ ἀβύσσους καὶ μυστήρια, ὅπου ὁ πιὸ σοφὸς εἶναι ἐκεῖνος ποὺ καταλαβαίνει τὰ λιγότερα. Ἄς ρωτήσουμε γιατί τὰ ἥθη διαφθείρονται κατὰ τὸ μέτρο ποὺ οἱ νόες διαφωτίζονται· μὴ μπορώντας νὰ βροῦν τὴν αἰτία, θὰ ἔχουν τὸ θράσος νὰ ἀρνηθοῦν τὸ γεγονός. Ἄς ρωτή- σουμε γιατί οἱ ἄγριοι ποὺ μεταφέρονται σὲ μᾶς δὲν μετέχουν τῶν παθῶν μήτε τῶν ἡδονῶν μας, καὶ ἀδιαφοροῦν γιὰ ὅλα ὅσα ἐμεῖς ἐπι- θυμοῦμε μὲ τόση ζέση. Ποτὲ δὲν θὰ τὸ ἐξηγήσουν, ἢ θὰ τὸ ἐξηγή- σουν μόνο μὲ βάση τὴς δικῆς μου ἀρχές. Γνωρίζουν μόνον ὅ,τι βλέπουν καὶ δὲν ἔχουν δεῖ ποτὲ τὴν φύση. Ξέρουν πολὺ καλὰ τί εἶναι ἓνας ἀστὸς τοῦ Λονδίνου ἢ τῶν Παρισίων· ἀλλὰ ποτὲ δὲν θὰ μάθουν τί εἶναι ἓνας ἄνθρωπος.

Μετάφραση Γιώργου Φαράκλα

Ἀποσπάσματα περὶ πολέμου

I

[OC 3, 613] Γιὰ νὰ μάθουμε ποιά ἀκριβῶς εἶναι τὰ δίκαια τοῦ πολέμου, ἂς ἐξετάσουμε ἐπιμελῶς τὴν φύση τοῦ ζητήματος καὶ ἂς δεχθοῦμε ὡς ἀληθὲς μόνον ὅ,τι συνάγεται μὲ ἀναγκαῖο τρόπο ἀπὸ αὐτὴν. Δύο ἄνθρωποι μάχονται αὐτὴν φυσικὴ κατάσταση, ἔχει ἀνάψει ὁ πόλεμος μεταξύ τους. Γιατί ὅμως μάχονται; Γιὰ νὰ καταβροχθίσουν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο; Ἀκόμη καὶ στὰ ζῶα αὐτὸ συμβαίνει μεταξύ διαφορετικῶν εἰδῶν. Μεταξὺ ἀνθρώπων, ὅπως μεταξύ λύκων, τὸ θέμα τῆς ἀντιπαράθεσης δὲν ἀφορᾷ καθόλου τὴν ζωὴ τῶν μαχητῶν. Θὰ τύχει ὅπωςδὴποτε ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο νὰ πεθάνει στὴν μάχη, ἀλλὰ τότε ὁ θάνατός του εἶναι μέσον καὶ ὄχι στόχος τῆς νίκης, γιατί μόλις ὑποκύψει ὁ ἡττημένος, ὁ νικητὴς ἀρπάζει τὸ ἐπίμαχο πρᾶγμα, ἢ μάχη παύει καὶ ὁ πόλεμος ἔχει τελειώσει.

Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι, ἐπειδὴ ἡ κοινωνικὴ κατάσταση συγκεντρώνει γύρω μας ἓνα πλῆθος πραγμάτων ποὺ ἄπτονται μᾶλλον τῶν ιδιοτροπιῶν παρὰ τῶν ἀναγκῶν μας καὶ μᾶς ἦταν ἐκ φύσεως ἀδιάφορα, τὰ περισσότερα θέματα πολέμων ἀφοροῦν ἀκόμη λιγότερο τὴν ζωὴ τῶν ἀνθρώπων ἀπ' ὅ,τι στὴν φυσικὴ κατάσταση, κι ὅτι αὐτὸ συχνὰ φθάνει μέχρι τοῦ σημείου οἱ ἰδιῶτες νὰ ἀδιαφοροῦν γιὰ τὰ γεγονότα τοῦ δημόσιου πολέμου. Παίρνουμε τὰ ὅπλα διεκδικώντας ἰσχύ, πλοῦτη ἢ κύρος καὶ τὸ θέμα τῆς ἀντιπαράθεσης ἀπέχει τελικὰ τόσο πολὺ ἀπὸ τοὺς πολίτες ὡς ἄτομα, ποὺ ἡ νίκη καὶ ἡ ἥττα δὲν ἔχουν θετικὲς ἢ ἀρνητικὲς ἐπιπτώσεις γι' αὐτούς. Θὰ ἦταν πολὺ παράξενο ἂν ἓνας πόλεμος τέτοιων προδιαγραφῶν εἶχε κάποια σχέση μὲ τὴν ζωὴ τους κι ἂν νομίζαμε ὅτι ἔχουμε τὸ δικαί-

ωμα νὰ σφάζουμε ἀνθρώπους μόνο γιὰ νὰ δείξουμε ὅτι εἴμαστε δυνατότεροι.

Σκοτώνουμε γιὰ νὰ νικήσουμε, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος τόσο θηριώδης ποὺ νὰ θέλει νὰ νικήσει γιὰ νὰ σκοτώσει.

2

[614] Τώρα ποὺ ἡ φυσικὴ κατάσταση ἔχει καταργηθεῖ ἀνάμεσά μας, ὁ πόλεμος δὲν ὑπάρχει πιά μεταξύ ἰδιωτῶν καὶ οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἐπιτίθενται σὲ ἄλλους μὲ δική τους πρωτοβουλία, ἀκόμη κι ἂν οἱ ἄλλοι τοὺς πρόσβαλαν, δὲν ἀντιμετωπίζονται ὡς ἐχθροὶ τους ἀλλὰ ὡς γνήσιοι ληστές. Αὐτὸ ἀληθεύει τόσο πολὺ, ποὺ ὅποιος ὑπήκοος πάρει κατὰ λέξη τοὺς ὅρους μιᾶς κήρυξης πολέμου καὶ κάμει ἔφοδο κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ ἄρχοντά του χωρὶς διορισμὸ ἢ ἐξουσιοδότηση ἀπὸ αὐτόν, θὰ τιμωρηθεῖ ἢ ὀφείλει νὰ τιμωρηθεῖ ἀπὸ αὐτόν.

3

Μόνο λαοὶ ποὺ γιὰ πάρα πολὺν καιρὸ ζοῦν ἀνενόχλητοι θὰ διανοηθοῦν νὰ ὀρίσουν τὸν πόλεμο ὡς ἓνα χωριστὸ καθαυτὸ ἐπάγγελμα καὶ ὅσους τὸ ἐξασκοῦν ὡς μιὰ εἰδικὴ τάξη (classe). Στὸν νέο λαό, ὅπου τὸ κοινὸ ὄφελος εἶναι ἀκόμη ἀκμαῖο, ὅλοι οἱ πολῖτες εἶναι στρατιῶτες ἐν καιρῷ πολέμου καὶ δὲν ὑπάρχει κανένας στρατιώτης ἐν καιρῷ εἰρήνης. Αὐτὸ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πρὸ ἀλάνθαστα σημεῖα νεότητος καὶ σθένους ἐνὸς ἔθνους. Ἐκ τῆς θέσεώς τους (état), ἄντρες ποὺ φέρουν μονίμως ὅπλα εἶναι κατ' ἀνάγκην ἐχθροὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἢ προσφεύγουν σὲ αὐτὲς τὶς τεχνητὲς δυνάμεις πάντα μόνον ἐνάντια στὴν ἐσωτερικὴ ἐξασθένιση, καὶ τὸ πρῶτο συντεταγμένο σῶμα στρατοῦ εἶναι τρόπον τινὰ οἱ πρῶτες ρυτίδες ποὺ προοιωνίζονται τὴν ἐπερχόμενη κατάρρευση τῆς κυβέρνησης.

Δόξα τῷ Θεῷ δὲν βλέπουμε τίποτε τέτοιο μεταξύ Εὐρωπαίων. Θὰ νοιώθαμε φρίκη ἀπέναντι σ' ἓναν ἄρχοντα ποὺ θὰ ἔσφαζε τοὺς αἰχμαλώτους του. Ἀγανακτοῦμε ἀκόμη κι ἐνάντια σὲ ὅσους τοὺς κακομεταχειρίζονται, αὐτὲς δὲ οἱ ὀλέθριες ἀρχές (maximes) ποὺ σκανδαλίζουν τὴν ἀνθρωπότητα εἶναι [615] πιά γνωστὲς μόνο στοὺς νομομαθεῖς, ποὺ χωρὶς νὰ ταράζονται στηρίζουν ἐπάνω τους τὰ πολιτικὰ τους συστήματα καὶ ἀντὶ νὰ μᾶς ἐμφανίζουν τὴν κυρίαρχη ἐξουσία (autorité souveraine) ὡς τὴν πηγὴ τῆς εὐτυχίας τῶν ἀνθρώπων, τολμοῦν νὰ τὴν ἐμφανίζουν ὡς τὸ μαρτύριο τῶν ἡττημένων.

Μόλις προχωροῦμε ἀπὸ συνέπεια σὲ συνέπεια, τὸ λάθος τῆς ἀρχῆς γίνεται αἰσθητὸ σὲ κάθε βῆμα· καὶ βλέπουμε παντοῦ ὅτι δὲν συμβουλευθήκαν οὔτε τὸν λόγο οὔτε τὴν φύση γιὰ μιὰ τόσο τολμηρὴ ἐπιλογή. Ἄν ἤθελα νὰ ἐμβαθύνω στὴν ἔννοια τῆς κατάστασης πολέμου, εὐκόλα θ' ἀποδείκνυα ὅτι εἶναι δυνατό νὰ ἀπορρέει μόνον ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη συναίνεση τῶν ἐμπολέμων, ὅτι ἂν ὁ ἓνας θέλει νὰ ἐπιτεθεῖ κι ὁ ἄλλος δὲν θέλει νὰ ἀμυνθεῖ, δὲν ὑπάρχει ἐμπόλεμος κατάσταση, μόνο βία καὶ βιαιοπραγία, ὅτι καθὼς ἡ κατάσταση πολέμου ἐγκαθιδρύεται ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη συναίνεση τῶν μερῶν, αὐτὴ ἡ ἐλεύθερη καὶ ἀμοιβαία συναίνεση εἶναι ἐπίσης ἀναγκαία, προκειμένου ν' ἀποκατασταθεῖ ἡ εἰρήνη, κι ὅτι, ἐκτὸς ἂν ὁ ἓνας ἀντίπαλος ἐξοντωθεῖ, ὁ πόλεμος θὰ σταματήσει μεταξύ τους μόνον ἀφ' ἧς στιγμῆς ἀμφότεροι δηλώσουν ἐλευθέρως ὅτι παραιτοῦνται αὐτοῦ, ἐνῶ [ὅσο ἔχουν] σχέση κυρίου καὶ δούλου, συνεχίζουν καὶ ἀθελά τους ἀκόμη, δυνάμει [τῆς ἴδιας τῆς σχέσης], νὰ εἶναι σὲ κατάσταση πολέμου. Θὰ μπορούσα νὰ ἀμφισβητήσω κατὰ πόσον ὑποσχέσεις ποὺ ἀποσπάρθηκαν διὰ τῆς βίας καὶ γιὰ ν' ἀποφευχθεῖ ὁ θάνατος εἶναι δεσμευτικὲς στὴν κατάσταση ἐλευθερίας, κι ἂν ὅλα ὅσα ὁ αἰχμάλωτος ὑπόσχεται στὸν κύριό του στὴν κατάσταση στὴν ὁποία βρίσκεται μποροῦν νὰ σημαίνουν τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ ἑξῆς: Ὑπόσχομαι νὰ σὲ ὑπακούω ὅσο εἶσαι ὁ δυνατότερος καὶ δὲν προσπαθεῖς νὰ μοῦ ἀφαιρέσεις τὴν ζωή.

Ὅχι μόνον αὐτό. Ἄς μοῦ πεῖ κανεὶς ποιὲς δεσμεύσεις ὀφείλουν νὰ ὑπερισχύσουν, ὅσες ἔχουμε συνάψει ἐπισήμως καὶ ἀμετακλήτως μὲ τὴν πατρίδα μας ὅταν τελούσαμε σὲ πλήρη ἐλευθερία ἢ ὅσες συνάπτουμε μὲ τὸν νικητὴ ἐχθρὸ ἐπειδὴ φοβόμαστε τὸν θάνατο. Τὸ δῆθεν δίκαιο τῆς δουλείας στὸ ὁποῖο καθυποτάσσονται οἱ αἰχμάλωτοι πολέμου δὲν ἔχει φραγμούς. Σὲ αὐτὴ τὴν κρίση οἱ νομομαθεῖς εἶναι κατηγορηματικοί. Τίποτα δὲν ὑπάρχει ποὺ νὰ μὴν ἐπιτρέπεται νὰ ἐπιβάλλει κανεὶς ἀτιμώρητα σὲ τέτοιους δούλους, λέει ὁ Γκρότιους (Grotius). Δὲν ὑπάρχει πράξη ποὺ νὰ μὴν ἐπιτρέπεται νὰ τοὺς διατάξει ἢ νὰ τοὺς ἐξαναγκάσει κανεὶς νὰ πράξουν, καθ' οἷον· δῆποτε τρόπο. Ἄν ὅμως, ἀπαλλάσσοντάς τους ἀπὸ μύρια βάσανα, περιοριστοῦμε στὸ ν' ἀπαιτήσουμε νὰ πάρουν τὰ ὅπλα ἐνάντια στὴν πατρίδα τους, ἐρωτῶ ποιὸν ὄρκο πρέπει νὰ τηρήσουν: Τὸν ὄρκο ποὺ ἔκαμαν ἐλεύθερα στὴν πατρίδα τους ἢ τὸν ὄρκο ποὺ ὁ ἐχθρὸς μόλις τοὺς ἀπέσπασε λόγω ἀδυναμίας τους. [616] Θὰ φανοῦν ἀνυπάκουοι στοὺς κυρίους τους ἢ θὰ σφάξουν τοὺς συμπολίτες τους;

Ἴσως τολμήσει κανεὶς νὰ μοῦ πεῖ πὼς ὅταν ἡ κατάσταση δουλείας ὑποτάσσει τοὺς αἰχμαλώτους στὸν κύριό τους, αὐτοστιγμὴ ἀλλάζουν κατάσταση (état) καί, γινόμενοι ὑπήκοοι τοῦ νέου κυριάρχου τους (souverain), ἀποποιοῦνται τὴν πρώην πατρίδα τους.

Ἀκόμη κι ἂν χίλιοι θηριώδεις λαοὶ εἶχαν κατασφάξει τοὺς αἰχμαλώτους τους, ἀκόμη κι ἂν χίλιοι λόγιοι πουλημένοι στὴν τυραννία εἶχαν συγχωρέσει αὐτὰ τὰ ἐγκλήματα, τὸ σφάλμα τῶν ἀνθρώπων θ' ἄλλαζε τὴν ἀλήθεια, ἢ βαρβαρότητά τους θ' ἄλλαζε τὴν δικαιοσύνη; Ἄς ἀναζητήσουμε ὅχι τί ἔχει διαπραχθεῖ ἀλλὰ τί ὀφείλουμε νὰ πράξουμε κι ἂς ἀπορρίψουμε τίς ποταπὲς καὶ πληρωμένες αὐθεντίες ποὺ κατατείνουν στὸ νὰ κάμουν τοὺς ἀνθρώπους δούλους, κακοὺς καὶ δυστυχεῖς.

Μετάφραση Γιώργου Φαράκλα

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο σύνδεσμος υπάρχει στο χειρόγραφο, αλλά είναι διαγραμμένος. Σ.τ.έ.
2. Πρώιμη μορφή της μεσαιωνικής πολυφωνίας του 13^{ου} και 14^{ου} αιώνα, όπου σὲ μία βασική μελωδία (χορωδιακὸ cantus firmus, λαϊκὸ τραγούδι) προστίθεται μιὰ ὁμόρρυθμη ὑπερκειμένη φωνή, πρακτικὴ ποὺ καταλήγει στὴν ἀντίστιξη τοῦ 18^{ου} αἰώνα. Σ.τ.μ.
3. Jean de Muris: Johannes de Muris ἢ Jean des Murs (περ. 1290-περ. 1355), γάλλος φιλόσοφος, ἀστρονόμος, μαθηματικὸς καὶ μουσικὸς θεωρητικὸς, περισσότερο γνωστὸς γιὰ τὶς πραγματεῖες τοῦ πάνω στὴν ars nova. Σ.τ.μ.
4. Bontempi: Giovanni Andrea Angelini, ἐπονομαζόμενος Bontempi (1625-1705), Ἰταλὸς συνθέτης, τραγουδιστής, λιμπρετίστας, ἱστορικὸς καὶ ἀρχιτέκτονας. Σ.τ.μ.
5. Ἀρχικὸς τίτλος: «Ὅτι ἡ κατάσταση πολέμου γεννιέται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν κατάσταση». Σ.τ.μ.
6. Οἱ σταυροφορίες. Σ.τ.μ.
7. Ὁ Διογένης. Σ.τ.μ.
8. Ἄλλη ἀνάγνωση: «γιὰ τὸ νόμιμο κράτος». Σ.τ.μ.
9. Ἄλλη ἀνάγνωση: «γιὰ νὰ κάμει τὸ κράτος νόμιμο». Σ.τ.μ.
10. Τὸ διεθνὲς δίκαιο. Σ.τ.μ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΕΠΙΜΕΤΡΟ

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΖΑΝ-ΖΑΚ ΡΟΥΣΣΩ

I. Γαλλικὲς ἐκδόσεις τῶν ἀπάντων

- Œuvres complètes*, B. Gagnebin-M. Raymond (διεύθυνση ἐπιμέλειας), 5 τ., Gallimard, σειρὰ Bibliothèque de la Pléiade, Παρίσι 1959-1995.
- I – *Confessions - Dialogues - Rêveries du Promeneur solitaire - Fragments autobiographiques et documents biographiques*.
- II – *La Nouvelle Héloïse - Théâtre - Essais littéraires*.
- III – *Du Contrat social - Écrits politiques*.
- IV – *Émile - Éducation - Morale - Botanique*.
- V – *Écrits sur la musique, la langue et le théâtre: À M. d'Alembert - Projet concernant de nouveaux signes pour la musique - Dissertation sur la musique moderne - Lettre sur l'opéra italien et français - Lettre à M. Grimm, au sujet des remarques ajoutées à sa lettre sur Omphale - Lettre d'un symphoniste de l'académie royale de musique à ses camarades de l'orchestre - Lettre sur la musique française - L'origine de la mélodie - Examen de deux principes avancés par M. Rameau - Essai sur l'origine des langues - Lettre à M. Burney et fragments d'observations sur l'Alceste de Gluck - Extrait d'une réponse du petit faiseur sur l'Orphée de Gluck - Sur les richesses, sur le goût - Textes historiques - Textes scientifiques - Dictionnaire de musique*.

Œuvres complètes, Dalibon, 25 τ., Παρίσι 1826 (<http://gallica.bnf.fr/>).

Œuvres complètes, M. Launay (ἐπ.), 3 τ., Seuil, σειρὰ L'intégrale, Παρίσι 1967-1971.

Œuvres complètes, R. Trousson-F.S. Eigeldinger-J.-D. Candaux (ἐπ.), 24 τ., Slatkine-Champion, Γενεύη-Παρίσι 2012.